УДК 373.5.016:[811.161.3+821.161.3.09]

ТЫПАЛАГІЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ АЛІМПІЯДНЫХ ЗАДАННЯЎ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

Доўгаль Дзмітрый Аляксандравіч
дацэнт кафедры пачатковай адукацыі і лінгвадыдактыкі
ўстановы адукацыі "Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова"
(г. Магілёў, Беларусь)

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Артыкул прысвечаны разгляду тыпалагічных характарыстык заданняў да алімпіяды па вучэбных прадметах "Беларуская мова" і "Беларуская літаратура". Устаноўлены асаблівасці зместу і формы заданняў комплекснай работы раённага этапу рэспубліканскай алімпіяды.

Нягледзячы на тое, што алімпіяда па вучэбных прадметах "Беларуская мова" і "Беларуская літаратура" на працягу доўгага часу з'яўляецца эфектыўнай формай пазакласнай работы з адоранымі і высокаматываванымі вучнямі, пытанні тэорыі і практыкі складання алімпіядных заданняў не атрымалі належнай увагі ў спецыяльнай літаратуры і нарматыўных актах, у прыватнасці ў "Інструкцыі аб парадку правядзення рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах". У дадзеным артыкуле падаецца адна з першых спроб характарыстыкі заданняў, іх відаў, змястоўнага напаўнення аднаго з конкурсаў алімпіяды – комплекснай работы па мове і літаратуры. Складанасць тэмы абумоўлена ў тым ліку і вялікай разнастайнасцю прыкмет і ўласцівасцей, як лінгвістычна-літаратуразнаўчых, так і метадычных, якія служаць асновай для тыпалагізацыі алімпіядных заданняў. Паспрабуем на матэрыяле заданняў, якія выкарыстоўваліся пры правядзенні другога (раённага) этапу рэспубліканскай алімпіяды ў Магілёўскай вобласці ў 2015–2017 гг., адлюстраваць абодва аспекты.

Комплексная работа ахоплівае розныя раздзелы мовазнаўства, якія вывучаюцца на II і III ступенях агульнай сярэдняй адукацыі, і складаецца з 8–10 заданняў. Парадак размяшчэння лінгвістычнага матэрыялу ў цэлым адпавядае лінейнай паслядоўнасці яго вывучэння ў школе: фанетыка → лексікалогія / фразеалогія → марфеміка / словаўтварэнне → марфалогія → сінтаксіс. Заданні па мовазнаўстве дапоўнены заданнямі па тэорыі і гісторыі літаратуры. Аднак заданні, прысвечаныя праверцы ведаў і ўменняў навучэнцаў па адным канкрэтным раздзеле, нешматлікія. Часавыя рамкі конкурсу (дзве гадзіны

на выкананне ўсёй работы) абумовілі камбінаваны характар значнай часткі заданняў. Так, заданне *З прапанаваных слоў выпішыце тыя, у якіх корань складаецца з камбінацыі гукаў <u>зычны+галосны+зычны</u>*, вымагае ад удзельніка прымянення як марфемных (вызначэнне кораня ў слове), так і фанетычных (запіс вызначанага кораня ў транскрыпцыі) навыкаў. Заданне *Знайдзіце ў загадках прыметнікі, вызначыце іх сінтаксічную ролю і лексіка-граматычны разрад* у адносна кавай ступені з'яўляецца марфалагічным і сінтаксічным. Часам такое спалучэнне дазваляе характарызаваць заданні як інтэграваныя (мовазнаўства + літаратуразнаўства): *Вызначыце від выказніка ў вершаваных радках Максіма Багдановіча. Назавіце вершы, з якіх узяты гэтыя цытаты* або *У літаратурна-крытычным артыкуле "За тры гады" (1913) Максім Багдановіч даў характарыстыку беларускаму прыгожаму пісьменству. Запішыце фрагменты гэтага артыкула ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамі сучаснай беларускай мовы. Здагадайцеся, якіх пісьменнікаў характарызаваў М. Багдановіч.*

Змешчаная ніжэй табліца дазваляе не толькі акрэсліць зместавае напаўненне комплексных алімпіядных работ у 11 класе, але і адлюстроўвае тэндэнцыю павелічэння ў іх колькасці камбінаваных, у тым ліку інтэграваных, заданняў (нумары такіх заданняў вылучаны паўтлустым шрыфтам).

Зместавае напаўненне комплексных работ II этапу рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах "Беларуская мова" і "Беларуская літаратура" ў 11 класе (2015–2017 гг.)

	Раздзел	2015	2016	2017
		Нумары заданняў		
мовазнаўства	фанетыка		**1**	**1**, **3**, **7**
мовазнаўства	арфаграфія	1	**5**	**2**, **5**
мовазнаўства	лексікалогія	2	**2**, **4**	**2**, **5**, **6**
мовазнаўства	фразеалогія (парэміялогія)	**4**	3	4, **6**
мовазнаўства	марфеміка	3	**1**, **2**	**3**
мовазнаўства	словаўтварэнне	6	7	7
мовазнаўства	марфалогія	**4**, 5	**4**, **7**	**5**, **7**
мовазнаўства	сінтаксіс (пунктуацыя)	**6**	**5**, **7**	**7**
літаратуразнаўства		7, 8	**5**, 6, **7**, 8	**1**, 8, 9

Літаратуразнаўчы кампанент, як вынікае з табліцы, прадстаўлены ў 25–50 працэнтах ад усёй колькасці заданняў комплекснай работы. Яны прысвечаны праграмным літаратурным творам, біяграфіям пісьменнікаў-юбіляраў (рэкамендаваны спіс падаецца штогод у інструктыўна-метадычным пісьме Міністэрства адукацыі РБ), пытанням гісторыі і тэорыі літаратуры.

З пункту гледжання формы прад'яўлення алімпіядных заданняў найчасцей выкарыстоўваюцца тэсты, лінгвістычныя задачы, заданні на пераклад.

У алімпіядных комплексных работах тэставыя заданні бываюць як закрытага, так і адкрытага тыпу. Сярод першых вылучаюцца заданні на ўстанаўленне адпаведнасці паміж элементамі розных спісаў (*Устанавіце адпаведнасць паміж матэрыяламі слоўнікавых артыкулаў і слоўнікамі, адкуль яны ўзяты. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў*), заданні з множным выбарам адказаў (*Сярод прапанаваных сказаў з твораў Алеся Разанава адзначце тыя, што адпавядаюць пададзеным характарыстыкам (правільных адказаў можа быць больш за 1)*), заданні на класіфікацыю матэрыялу (*Размяркуйце назвы людскіх прафесій і заняткаў у залежнасці ад месца націску*). Сярод тэставых заданняў адкрытага тыпу вылучаюць заданні на дапаўненне (*Назавіце прозвішча вучонага і пісьменніка, прапушчанае ў тэксце: «Моцны ўплыў на творчасць Святланы Алексіевіч аказаў ____________ і кнігі "Я з вогненнай вёскі" і "Блакадная кніга", што з'явіліся з яго ўдзелам»*) і заданні на свабодны выклад матэрыялу (*Укажыце фразеалагізм, які не трапіў у табліцу, і сфармулюйце яго значэнне*). Колькасць падобных заданняў абмежаваная, паколькі яны, у адрозненне ад тэставых пытанняў закрытага тыпу, выклікаюць складанасць пры праверцы і ацэнцы.

Задача – гэта дыдактычны твор, які прадугледжвае вырашэнне лінгвістычнай / літаратурнай праблемы, акрэсленай ва ўмове. Прыклады алімпіядных задач такога кшталту змешчаны ў нашым дапаможніку па падрыхтоўцы да алімпіяды [1]: *Беларускі пісьменнік і моваавед Уладзімір Дубоўка ў артыкуле "Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасці нашае мовы" (1927) прапанаваў удакладніць ужыванне прыстаўнога **в** у пачатку слоў. У прыватнасці, У Дубоўка сфармуляваў правіла ўжывання прыстаўнога **в** перад ненаціскным **а**. Сваё правіла пісьменнік праілюстраваў прыкладамі: вялікія вазёры, на вялікіх азёрах; ночкаю васенняю, спраўляў асяніны. Паспрабуйце і вы сфармуляваць прыдуманае У Дубоўкам правіла* [1, с. 6]. Прыклад задачы з літаратурным зместам: *Рэмінісцэнцыяй у літаратуразнаўстве называецца наўмыснае ці міжвольнае ўзнаўленне пісьменнікам (найчасцей паэтам) вобразаў, асобных выказванняў ці рытміка-сінтаксічных канструкцый іншых аўтараў. Знайдзіце рэмінісцэнцыі з беларускай літаратуры ў наступных паэтычных фрагментах сучасных літаратараў. Укажыце творы, якія паслужылі асновай для рэмінісцэнцый, і іх аўтараў* [1, с. 47–48].

Праца над перакладам спрыяе ўдасканаленню граматычных ведаў, пісьменнасці, развіццю маўлення вучняў. Дыдактычным матэрыялам заданняў для перакладу з рускай мовы на беларускую служаць словы або словазлучэнні (*Перакладзіце назвы гандлёвых прадпрыемстваў на беларускую мову*) ці тэксты (*Перакладзіце фрагмент анатацыі на беларускую мову. Назавіце кнігу, пра якую ідзе гаворка, укажыце яе аўтара*).

Адной з навацый, якая істотна паўплывала на распрацоўку алімпіядных заданняў, стала ўкараненне ў адукацыйную практыку кампетэнтнаснага падыходу, які мае на мэце фарміраванне ў вучняў функцыянальнай пісьменнасці, г. зн. здольнасці выкарыстоўваць набытыя веды і навыкі для рашэння жыццёвых задач у розных сферах чалавечай дзейнасці. У комплексных работах апошніх гадоў усё больш значнае месца займаюць кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні – "спецыяльна створаныя дыдактычныя канструкцыі, якія выкарыстоўваюцца для фарміравання і праверкі ўзроўню прадметных, міжпрадметных і ключавых кампетэнцый (кампетэнтнасцей)" [2, с. 7]. Рысамі такіх заданняў з'яўляюцца набліжанасць да рэальнай жыццёвай сітуацыі, міждысцыплінарнасць, ярка выражаны дзейнасны характар. Прыклады такіх заданняў: 1) *У 2016 годзе ў грашовым абарачэнні ў Беларусі пасля доўгага перапынку з'явіліся капейкі. Здагадайцеся, якія фразеалагізмы з гэтым словам у складзе маюць указанае значэнне; 2) Напярэдадні 500-годдзя з дня з'яўлення першай беларускай кнігі Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь выпусціў серыю манет "Шлях Скарыны", прысвечаных асобным этапам жыцця і творчасці беларускага першадрукара. Устанавіце адпаведнасць паміж рэверсам і аверсам выпушчаных манет; 3) Арганізатары фестывалю беларускамоўнай рэкламы і камунікацыі AD.NAK! сцвярджаюць, што ўжыванне рэкламы па-беларуску пашырае мэтавую аўдыторыю рэкламадаўцы як мінімум на 25%. Дапамажыце вытворцам перакласці рэкламу тавару і яго назвы на беларускую мову.*

Такім чынам, аналіз комплексных работ, якія выкарыстоўваюцца на раённым этапе рэспубліканскай алімпіяды па мове і літаратуры, засведчыў наяўнасць у заданнях пэўных тыпалагічных асаблівасцей. З пункту гледжання зместу комплексныя работы характарызуюцца значнай колькасцю камбінаваных, у тым ліку інтэграваных, заданняў. Найбольш распаўсюджанымі формамі алімпіядных заданняў з'яўляюцца тэсты рознага тыпу, лінгвістычныя і літаратуразнаўчыя задачы, заданні на пераклад. Адзначана тэндэнцыя павелічэння ў комплекснай рабоце колькасці кампетэнтнасна-арыентаваных заданняў.

Далейшае даследаванне лінгвістычна-літаратуразнаўчых і метадычных характарыстык алімпіядных заданняў дазволіць зрабіць арганізацыю розных этапаў рэспубліканскай алімпіяды і падрыхтоўку навучэнцаў да іх больш эфектыўнымі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Доўгаль, Д. А. 100 заданняў для падрыхтоўкі да алімпіяды па беларускай мове і літаратуры : практыкум / Д. А. Доўгаль. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2018. – 80 с.
2. Фасоля, А. Н. Компетентностно-ориентированные задачи. Проблемы терминологии, типологии и создания / А. Н. Фасоля // География. Все для учителя! – 2015. – № 11. – С. 6–9.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова